

BEFOGADÓK VAGY JOGVÉDŐK? A ROMA/CIGÁNY OKTATÁSPOLITIKA DILEMMÁI

FORRAY R. KATALIN^{a*} – KOZMA TAMÁS^b

^aPécsi Tudományegyetem

^bDebreceni Egyetem

A befogadás (inklúzió) eredetileg a szegénypolitika (szociálpolitika) szakkifejezése volt. Onnan terjedt át a társadalompolitikába és a pedagógiába (gyógypedagógia). A Lisszaboni Egyezmény (2000) óta az Európai Unió hivatalos állásfoglalásaiban visszatérően szerepel mint törekvés a „társadalmi kohézió” erősítésére. A jogvédelem eredete visszanyúlik az 1960-as évtized amerikai polgárjogi mozgalmára. Két eset ismertetésével a szerzők bemutatják a kétféle mozgalom hasonlóságait és különbségeit; összekapcsolva őket a roma/cigány oktatáspolitikai dilemmáival. A roma/cigány szegénység még mindig szükségessé teszi a befogadás politikáját. Ugyanakkor a szegénységből kiemelkedő roma/cigány középosztály köreiből erősödik a politizálás szándéka és a jogvédelem igénye.

Kulcsszavak: befogadás (inklúzió), jogvédelem, roma/cigány társadalom, középosztályosodás

“Inclusion” has initially been a social policy term. Its use spread from there to policies of welfare, healthcare and education (special education). Inclusion has repeatedly mentioned since the Treaty of Lisbon (2007) in European Union resolutions as an effort to strengthen “social cohesion”. “Legal protection”, on the other hand, goes back to the American civil rights movement of the 1960s. By describing two Hungarian cases, the authors present the similarities and differences between the two policies; linking them to the dilemmas of Roma education policy. Inclusion as a social policy is still necessary because of existing Roma poverties. At the same time, the intention to politicize and the need for legal protection is growing among the new Roma middle class, which emerges out of poverty and steps into the political arena.

Keywords: inclusion, legal protection, Romani communities, new middle class

* Levelező szerző: Forray R. Katalin, 1025 Budapest, Nagybányai út 56. E-mail: forray@ella.hu

Bevezetés

Tiszabó az ország talán legszegényebb települése. Lakossága mintegy 2200 fő, 95 százalékban roma/cigány, a munkaképes korúak 60 százalékának nem jut munkahely. Felsőfokú végzett nincs, a polgármestert nemrég meg akarták kél-
selni (a szomszédban, Tiszaburán viszont maga a polgármester is cigány). Tiszabó az illusztrációja annak, ami a közvéleményben a cigányokról él: aluliskolázottak, nincstelenek, erőszakosak. (És akkor még nem beszéltünk arról, hogyan is alakult ki a mai Tiszabó; nem beszéltünk róla, hogy az egykori „kulák faluból” hogyan telepítették ki az eredeti lakosságot, és hogyan telepítettek a helyükbe cigányokat.) A tiszabói iskola természetesen magán viseli a helyi társadalom elesettségeit és feszültségeit: pedagógusokat nem kapni ide – vagy csak nehézségek árán, elvétve –, a gyerekek pedig az általánosan elterjedt vélemény szerint „kezelhetetlenek”.

Mit lehetne tenni? Ez a kérdés és a rá adott válaszok látványosan illusztrálnak két társadalompolitikát. Nevezzük az egyiket befogadónak, a másikat pedig jogvédőnek. Mindkét politika itt van velünk, mindkettőt alkalmazzuk, néha ugyanazt a problémát közelítve meg velük. A leszakadó csoportok fölzárkóztatása – többek közt az EU bekapcsolódása révén – számos intézményben és szakmai közösségekben visszhangzik. Ma leginkább a pedagógiában (befogadó iskola, befogadó egyetem, befogadó pedagógia), azon belül is a gyógypedagógiában (*Salamancai nyilatkozat 1994*). Úgyhogy már sokan úgy vélik, hogy eredendően gyógypedagógiáról van szó.

Ez az írás kísérlet arra, hogy tisztázzuk, mit jelent a befogadás, és mit a jogvédelem. Kik alkalmazzák az egyiket, kik vannak a másik mellett, és miért? Ebben a dilemmában – harc a társadalmi csoportok szegregációja ellen, illetve küzdelem a kisebbségek befogadásáért – segít eligazodni olyan társadalmi csoportok esete, amelyek a többség számára fontosak, a többségi társadalomnak viszonyulnia kell hozzájuk. Viszonyul is persze – elkülönít vagy elfogad –, sajátos társadalompolitikát alakítva ki. Magyarországon a 2000-es években ilyen kisebbség a roma/cigány közösségek együttese (*Furray–Kozma 2011*).

Írásunk három részből áll. Az elsőben a befogadás – mint társadalmi problémakezelés és mint társadalompolitikai stratégia – hátterét és kialakulását vizsgáljuk. Illusztrációként bemutatjuk, hogyan lehet kezelni a roma/cigány iskolázás problémáit a befogadás szemléletével és stratégiájával. A második részben a jogvédelem keletkezéstörténetét követjük; és illusztráljuk szemléletmódját és technikáit napjaink egyik legismertebb polgárjogi esetével. A harmadik részben pedig ezeket az eltérő megközelítéseket visszavezetjük azokra a változásokra, amelyek a roma/cigány társadalomban az utóbbi mintegy másfél évtizedben végbementek.

Befogadás, befogadók: Tiszabó, Tiszabura

A befogadás (inklúzió) szemlélete és stratégiái a közösségi szociális gondoskodásból erednek, ott alakultak ki és kezdték alkalmazni. Az általunk ismert és emlegetett befogadás gyökerei európaiak. A befogadás annak a szociálpolitikának az eszköze, amely korlátozni akarta a liberális piacgazdaságot – egyházi, majd állami eszközökkel –,

fokozatosan kialakítva napjaink vegyes gazdasági rendszereit. Nagyobb nyilvánosság előtt először francia vitákban használták az állami szociálpolitikával kapcsolatban (Forray–Varga 2011). De a befogadás törekvése sokkal korábbi. A 19. századi állami szociálpolitikák kialakulásáig vezethető vissza, amelyek folytatását a második világháborút követő szociáldemokrata jóléti államokban találhatjuk meg. Az, hogy divatfogalomná vált, jelentős mértékben köszönhető a 2015-ös nagy európai migrációs hullámnak. A befogadás társadalompolitikájának megerősödését azonban a neoliberalizmus gazdaság- és társadalompolitikai fordulata okozta az 1980-as évek elejétől kezdve. Az új liberalizmus (az eredetire hivatkozva) sok területen leépítette az újraelosztás miatt megnövekedett állami adminisztrációt (gondoskodó állam), és korlátozta magát az újraelosztást is (adók), a csökkenő gazdasági teljesítményekre hivatkozva.

A befogadás szemlélete és politikája a 20. század Európájának dilemmáit tükrözi. Értéktrendje a társadalmi egyenlőség (nem az esélyek, hanem a társadalom tagjainak egyenlősége) – az emberiséggel együtt élő szocialisztikus törekvések, amelyeket a 20. században különféle jelzőkkel ellátva szocializmusnak nevezünk. Ehhez vezet az esetetek, hátrányos helyzetűek, szegények, segítségre szorulóknak fölemelése és befogadása. A főszereplő a közösség, amely felelősséget vállal. Kisebbségi és nagyobb közösségek, legyenek bármiként szervezve – modern korunkban természetesen az államok (Kozma–Tózsér 2016). A befogadó társadalompolitika lényegénél fogva a többség politikája, hogy fölemelje a társadalomból kihullottakat, vagy megelőzze a végleges leszakadásukat. Azaz a céllal, hogy törekedjék minél egyenlőbbé tenni a közösség tagjait (törvényileg, vagyoniilag, jogilag). A befogadó társadalompolitika nem az esélyeket akarja egyenlősíteni; hanem az egyéneket. (Ritkán van ez nyíltan megfogalmazva – túlon túl szocialistának hangoznék. Főleg a szovjet szocializmus évszázados uralma után.)

Az Európai Unió több dekrétuma – utoljára a Lisszaboni Szerződés (Európai Parlament 2007) – hangsúlyozza ezt. Világossá téve a fontos törekvést: legyen Európa egyetlen nagy, gondoskodó közösség (az európai uniós tolvajnyelv „társadalmi kohézió” nevezi). Az EU kohéziós politikája támogatja a fogyatékos emberek, a fiatalabb és idősebb munkavállalók, az alacsony képzettségű munkavállalók, a bevándorlók és az etnikai kisebbségek – így például a romák –, a hátrányos helyzetű területeken élők és a nők munkaerőpiaci és társadalmi befogadását (Európai Unió 2020). Támogatja az Európa 2020 stratégiát, amely arra irányul, hogy legalább 20 millió embert megszabadítsanak a szegénység kockázatától (EURLEX 2020).

2016 szeptemberében a Máltai Szeretetszolgálat átvette a tiszabői iskolát a kormányzattól, majd a szomszéd tiszaburait is. Sziget Tanoda néven délutáni gyerekintézményt (tanodát, azaz napközit) szerveztek itt, különböző korúakat együtt foglalkoztatva, mintegy 30 gyereknek. Később Biztos Kezdet Gyerekház néven az óvodás korúakat is bevonták. A kormányzat támogatta őket pénzzel: a Széchenyi-program keretében eddig mintegy 70 millió forintot pályáztak és kaptak ezekre az intézményekre. Az intézmények és a bennük folyó munka része annak a „jelenlét módszertannal működő komplex integrációs modellprogramnak” (Magyar Máltai Szeretetszolgálat 2020), amelyet a Máltai Szeretetszolgálat kormányzati megbízásból működtet, és amelynek nemcsak a Biztos Kezdet Gyerekház a része, hanem a „pocaktól a munkavállalásig” program is – azaz a kisgyerekek biztonságba helyezése is azért, hogy a szülők nyugodtan mehessenek munkába. A két településen – Tiszabő és Tiszabura – munkahelyeket teremtettek részben asztalosoknak (és tanulóknak), részben pedig varrónőknek (akik jelenleg bevásárló

szatyrokat készítenek a Spar számára). Mindez beleilleszkedik abba a településfejlesztésbe, amelyet a Magyar Máltai Szeretetszolgálat évtizedes előrettekintéssel az egész országra kiterjesztve vállalt.

Ez a program többek között azért is különleges, mert együtt kezeli a gyerekeket a felnőttekkel, a fiatalokat az idősebbekkel. Azt várják, hogy a támogatással egyre többen lesznek képesek befejezni az alapiskolát, továbbtanulni, esetleg érettségizni, felsőfokon haladni tovább. Ahogy a honlapon is olvasható: 2020-ban 13 fő tett sikeres érettségi vizsgát esti tagozaton a Máltai Szeretetszolgálat és a kunhegyesi Nagy László Gimnázium közös szervezésében.

A szeretetszolgálat többéves akciója összesen 300 hasonló helyzetben lévő község támogatását, a községi iskolák hasonló problémáinak megoldását vállalta. A tíz évre szóló támogatás okos felhasználása érdekében egyházakkal, civil szervezetekkel együttműködési megállapodást kötöttek (Ökumenikus Szeretetszolgálat, Református Szeretetszolgálat, Baptista Szeretetszolgálat, Pünkösdi Szeretetszolgálat). A következő lépés a kisebb, de már ismert civil szervezetek bevonása lenne (pl. Ritók Nóra Igazgyöngy Alapítványa).

Ennek a településfejlesztésnek a központjában a közösségfejlesztés áll (Kozma 2018). A szociális szövetkezetek nem csak munkahelyeket vannak hivatva biztosítani a rászorultaknak, és nem csak a termékek előállítását szolgálják (például faanyag Tiszabura évszázados templomának rekonstrukciójához). Legalább olyan mértékben szolgálják a közösségfejlesztést is: az együtt dolgozók összeismerkedését, a családi kötelek megszilárdulását, a családok közötti egymás elfogadását. Az iskolafejlesztés sem intézmény fejlesztése csupán. Hozzájárul az említett célokhoz, illetve beleilleszkedik a tiszabői, tiszaburai közösségfejlesztésbe, maga is közreműködve benne (amint a tanoda vagy a gyerekház).

Mindebből kirajzolódna egy felülről lefelé irányuló segítség jellegzetességei. A Szeretetszolgálat képviselői nem romák, hanem a többségi társadalom barátságos arcai, akik megérkeztek, hogy segíthessenek, s akikkel – ezért is, másért is – a segítségre szorulóknak akarnak is együttműködni (Bátki 2011). A beillesztés/visszaillesztés céljából a visszailleszkedőknek közösséget építenek. Évszázados vagy akár évezredes értékeket képviselnek, amelyek középpontjában minden ember egyenlősége áll (a transzcendens értékek előtt), és amelyeket – lehetőleg az anyagiak kizárásával vagy csupán szükséges mértékű bevonásával – a Szeretetszolgálat képviselői jelenítenek meg. Ők tevékenységüket vizsztatérően szolgálatnak nevezik, homályban hagyva, valójában kit szolgálnak vele.

Amikor inklúzióról gondolkodunk, beszélünk, akkor arról van szó, hogy az egyént – adott esetben a sok problémával küszködő diákot – befogadja-e a közösség. Arról kevesebb szó esik, hogy a közösség – adott esetben iskola, tanulócsoporthoz, osztálytársak és tanárok – befogadják-e azt, aki enélkül kihullana az évfolyamból, osztályból. Az első esetben az a kérdés, mit tegyen az egyén a befogadás érdekében, a másik esetben pedig az, hogyan működik a közösség, amely képes arra, hogy befogadjon másokat. Ez a két-tősség nem mindig világos, amikor inklúzióról beszélünk. Amikor egyén és közösség kapcsolatáról van szó, érdemes elgondolni a kapcsolatot mind az egyik, mind a másik szempontjából. Az inklúzióval kapcsolatos publikációkban (Réthy 2014; Varga 2015) elsősorban a közösségi szempontokról van szó, a közösség fejlesztéséről olyanná, hogy képes legyen nyitottan befogadni új tagokat.

Tiszabő és Tiszabura illusztrációja mindannak, amit a befogadás lényegének tartunk. A befogadás számos leágazása is visszavezethető ide, a (gyógy)pedagógiai befogadástól a szociális munkáig. Egy erőteljesen paternalista fölfogás ez, amely „lehajol” az elesettekhez, hogy „fölkarolja” őket, és amely egy átfogóbb közösség nevében kisebb közösségeket épít. Hátuk mögött olyan támogatással, amely hitelesíti a befogadást.

Jogvédők lépnek a színre: Gyöngyöspata

A jogvédők problémalátása és fogalomtára (szegregáció, integráció, faji diszkrimináció) az 1950-es és 60-as évek amerikai polgárjogi aktivistáinak szóhasználatából került át, és maradt meg lényegében máig a társadalomkutatók szótárában. Eredete a fekete és a fehér amerikaiak elkülönítése volt, ami ellentmondott a törvény előtti egyenlőségnek; és egyik következménye lett annak a gyökeres társadalmi átalakulásnak, amely az 1861–65-ös polgárháborúval indult meg. Az 1950-es és 1960-as évek polgárjogi mozgalmi a „faji elkülönítés” (szegregáció) eltörlését („egyenlően – de elkülönítve”) és az egyszer már kivívott törvény előtti egyenlőség visszaállítását célozták. Mozgalmukkal sikerült átfórmálni az Egyesült Államokat.

A hazai jogvédők és társadalmi aktivisták hajlamosak máig ebben a keretben gondolkodni. Ez az 1960-as évek Amerikájának társadalmi, politikai és kulturális világa. A benne részt vevők jórészt fekete aktivisták voltak egy társadalomban, amely magát liberális demokráciaként határozta meg, és ahol a kérdés az egyének egyenlő esélye volt (a 19. század liberálisainak fő értéke a szabadsággal együtt). A polgárháborút követő évtizedekben (1870–90) megteremtett jogegyenlőséget akarták visszaszerezni, polgári engedetlenségi mozgalmakkal. A polgárjogi mozgalmak fontos fölfedezése az alulról (tehát a fehér szervezetektől és adminisztrációtól független) szerveződés volt, fontos eszköze pedig a polgárjogi engedetlenség (ami egy európai jogállamba nem, de az amerikai demokráciába belefért). Napjainkban és globalizálódó világunkban ez a mozgalom él tovább – most már erőszakos formákban is – a Fekete Életek Számítanak (Black Lives Matter) aktivitásokban. Amivel nem azt mondjuk, hogy a polgárjogi mozgalmak szükségszerűen torkolnak erőszakba. Hanem csak azt, hogy a jogvédelem nem állhat meg, és még nem látjuk a végét. A gyöngyöspatai eset közismert; ezért a tényeit csak néhány mondatban foglaljuk össze. A gyöngyöspatai Nekksei Demeter Általános Iskolában – amint lenni szokott – lecsapódott mindaz a feszültség, amely a városban már korábban kialakult az ott élő cigányok és nem cigányok között. Az iskola vezetősége olyan helyzetbe került, hogy csak rossz lépéseket tehetett, és ezek közül talán a legrosszabb a gyerekek szétválasztása és elkülönítése volt: a nem roma szülők erőteljes nyomást gyakoroltak rá, a roma szülők mind erőteljesebben tiltakoztak, a pedagógusok pedig mindkét csoportban igyekeztek teljes erőbedobással dolgozni és eredményt elérni. Az iskolában 2003–2017 között fokozatosan kialakult helyzetet először Kállai Ernő kisebbségi ombudsman tette szóvá 2012-ben. Ennek alapján figyelt föl az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány (Chance for Children Foundation, CFCF), és kezdett vizsgálgódn. Ők is megállapították a szegregációt, iskolában és az iskolán kívül, és mert ez törvényellenes (az ún. szegregációs törvény értelmében, 2003. évi CXXXV. törvény) pert indítottak ellene. A perben 63 roma/cigány tanuló és családja számára 99 millió forint kártérítést kértek nem vagyoni hátrány okozása miatt; a kártérítést részben az önkormányzattól mint korábbi intézményfenntartótól kérték, részben pedig az

aktuális állami fenntartótól, amely a per idején már a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ volt. A pert végül – több igazságszolgáltatási lépcsőt megjárva – megnyerték, a közvélemény azonban csak lassan nyugszik meg.

Bár az esetet modellértékűnek lehet tekinteni, csak a megoldása keltett országos figyelmet, a részletei nem. Sok iskolában választják azt a megoldást, hogy a tanulásban lemaradó, az iskola normáit el nem fogadó (roma/cigány) gyerekeket külön osztályokba vonják össze. Hosszú éveken át tartó folyamat eredménye lett ez. A lakosság alig több mint tíz százaléka tartja magát cigánynak, ami nem túlságosan nagy arány. A kisebb-nagyobb bűncselekmények elkövetői mégis leginkább cigányok. A Jobbik „rendcsinálásba” kezdett, ami éveken át növelte a feszültséget. Hogy az iskolában pontosan mi történt, arról nemigen szóltak az újsághírek. Az látható volt, hogy a tanulók száma drámaian csökken, a törekvőbb családok – etnikai különbség nélkül – igyekeznek szomszédos települések iskoláiba vinni gyermekeiket. Az iskolát felújították, ám ez sem változtatott a tendencián. Mert szép az iskola épülete, de tartalmilag ettől még nem újult meg.

Nyilván nemcsak általában a romákról, cigányokról van szó. Hiszen számos olyan iskola van az országban Baranyától Szabolcsig, ahová a kisebb falvakban jobbra csak cigány gyerekek járnak. Mi a különbség, mi tette ezt a települést ilyen hírhedtté? A munkaalkalmak szűkülése, a megélhetési források csökkenése az egész lakosság számára feszültséget jelenthetett. A problémák keresése, politikai tévutak, a szélsőjobb helyi térnyerése – találgathatunk. Mégsem kapunk választ arra a kérdésre, hogyan tudott egy közepes méretű települést élethetlenné tenni a lakosság egytizede.

Feischmidt Margit és Szombati Kristóf (*Feischmidt–Szombati 2018*) tanulmányukban alaposan áttekintik az előzmények gazdasági, szociológiai és szociálpszichológiai összefüggéseit. Kérdéses – ezt a tanulmány nem vizsgálja –, hogy milyen szerepet játszott a folyamatokban az iskola.

Az eset világosan mutatja a jogvédő szemléletmód és eszközrendszer sajátosságait. A védelem arra törekszik, hogy egy etnikailag jól körülhatárolható csoport tagjainak jogait helyreállítsa. Ezt a jogot törvény biztosítja, de a helyiek nem fogadják el („egyenlően, de elkülönítve”). Még ha el tudnák is fogadni, hogy miért tesznek így az iskolában – szükségszerűen, nyomás alatt, erőcsoportok közé szorulva, hogy megtartsák a legjobb tanulóikat, vagy csak egyszerű védekezés következtében (az igazgató gyerekeit súlyosan megverték) –, a törvény akkor is törvény. És a törvény megsértése miatt a bírósághoz kell fordulni (nem a hivatalhoz, nem a fenntartóhoz). A cél, a törvényesség helyreállítása fokozatosan háttérbe szorult a perben, előtérbe került a kártérítés. Mindez egyfajta alulról jövő kezdeményezés (polgárjogi mozgalom) formájában; akkor is, ha a CFCF alapítványnak többször is szemére hányták különféle támogatóit. Az Alapítvány képviselői – nem pedig az állam – mint polgárjogi aktivisták kapcsolódtak be a roma és nem roma családok küzdelmébe, és aprólékosan kiszámították, hogy mekkora kárt szenvedett egy-egy roma tanuló amiatt, hogy alacsonyabb szintű oktatást kapott. Mindez világosan mutatja a jogvédő szemléletmódot és eszköztárat, amelyet az egykori fekete polgárjogi aktivisták alakítottak ki az 1960-as évek Amerikájában. A hazai jogvédők – sokakat meglepő módon – nem hivatali beavatkozást követeltek, hanem a törvényesség helyreállítását, valamint pénzbírságot követeltek. A jogvédő fellépést követő megütközést és főlháborodást ez a szokatlanság és újszerűség okozhatta (még a kormány a miniszterelnökkel az élen is többször beleszólt). A közvélemény reagálása várható volt, és természetesnek tűnhetett, beleértve helyi, majd országos tüntetéseket is.

Az, hogy mindebben a kormányzat is részt vett, már nem természetes, és kilógott a jogvédői forgatókönyvből. Ez mutatta a jogvédői fellépés szokatlanságát: hogy a jogvédők igazságszolgáltatási útra terelték az iskolában történeteket, még mindig nem megszokott itthon. A természetes nálunk máig az, ha hivatali utakon, tárgyalásos és alkudozások eszközökkel, a konkrét helyzet kialakulásának számtalan ága-bogát mérlegelve próbálják elsimítani az ügyet. Sokan ezt kérték számon – még a per során is, a szakértői meghallgatásokon – az alapítvány képviselőitől. Sokan pedig azt vetették a szemükre, hogy nem megoldani akarják az elmérgesedett helyzetet, hanem kiélezni. Mindez jól mutatja, hogyan illeszkedik vagy nem illeszkedik a hatvanas évek jogvédő kultúrája a kétezres évek hazai kultúrájába. (Egy jele ennek a „roma” elnevezés konzekvens használata és megkövetelése – akárcsak a „fekete amerikai” volt annak idején a „néger” helyett.) Pert nyerve, de az alapvető problémát – a roma és nem roma közösség szembenállását a helyi társadalomban – mégsem oldva meg.

És mi történik/történt akkor, ha az iskola olyan térségben működik, ahol nincsenek többé-kevésbé arányosan reprezentálva a különböző etnikai csoportokhoz tartozó gyerekek? A jogvédők által ajánlott megoldás lehetne az, amit például Nyíregyházán látunk, vagy Hódmezővásárhelyen valósítottak meg: a roma/cigány iskolásokat amerikai mintára buszokkal viszik integrált iskolákba. Nem azért, mert nincsen a lakóhelyükön iskola (Huszár-telep), hanem mert ebből az iskolából hiányzanak a nem roma szülők gyermekei. Borzongató megoldás. Nem véletlen, hogy maguk az érintettek is elutasították. Inkább olyan megoldásokat kerestek, hogy az ő „gyenge” iskolájuk is jobb legyen.

Törvényességre kell-e törekedni akár a társadalmi béke árán is – vagy pedig társadalmi békére, akár a törvényesség árán? Erre a dilemmára keressük alább a választ.¹

Középosztályosodás

A roma/cigány társadalom – kérdés persze, lehet-e egyetlen társadalomnak nevezni őket –, mióta szisztematikusan vizsgáljuk (Forray 2005, 2015), alapvető változásokon ment át; bár a kutatások mintha nem vennék kellőképp számba ezeket a változásokat. Az egyik fontos változás a roma/cigány társadalom strukturálódása. Ha jól értelmezzük a vonatkozó adatokat, középosztály rajzolódik ki, amelynek képviselőit, fiúkat és lányokat, férfiakat és nőket a többségi társadalom által alacsonyabbra értékelt foglalkozásokban, lakóhelyeken, jövedelmi csoportokban, a szűkebb nyilvánosságban találunk meg (Forray–Kozma 2012; Forray–Óhidy 2019).

A megindult középosztályosodásnak több útja van. A zenészek és a vendéglátás (szórakoztatóipar) az egyik tradicionális út, mellette a vásározók és vállalkozók, féllégitimitásból a nyilvánosságra lépők útja. A pedagógusok és a szociális munka válik

¹ Egy lektori vélemény fölveti, hogy „vajon a befogadás és a jogvédelem egymást kizáró megközelítés, avagy egymást feltételező, együttesen érvényesítendő attitűd?”. Ezek természetesen egymást kiegészítő stratégiák. A társadalmi csoportok attitűdjei azonban, úgy tűnik, egymást kizárók. Akik az egyik törekvésben vesznek részt, lehetőleg elhatárolódnak azoktól, akik a másik törekvéssel azonosulnak. Úgy érzékeljük, hogy a „jogvédők” személy szerint is megkülönböztetik magukat azoktól, akiket ebben az írásban „befogadóknak” nevezünk. Látványos bizonyítékaul annak, hogy két egymással szemben álló csoportosulásra tapintottunk rá, akik a „befogadást” és a „jogvédelmet” nemcsak stratégiaként használják, hanem ideológiaként is.

ma egyre ismertebbé. Egyre szélesedő – bár arányaiiban még mindig szűk – útjai az emelkedésnek azok a foglalkozások, amelyekhez magasabb iskolázottság vezet.

A roma/cigány középosztály helyzetét néhány év óta a prekariátussággal szokás jellemezni. Ez fejezi ki azt a bizonytalanságot, amelybe ennek az új, formálódó középosztálynak az útja vezet (*Standing 2011; Sági 2010; Forray 2017a; 2017b*). Társadalmi (lét)bizonytalanságukat a közösségvesztés okozza. Ahhoz, hogy kiemelkedjenek egy tradicionális roma/cigány létből (csaknem valamennyien első generációsook), ki kell szakadniuk azokból a közösségekből, amelyeket az előző nemzedékek alkotnak, amelyek befogadták, védik, és útra is indítják őket. Cserébe természetesen a közösség iránti lojalitást, a közösségi kultúra vállalását kívánják el azoktól, akik éppen ebből akarnak kiemelkedni. A hagyományos létből kilépve – a többségi társadalomba azonban még be nem fogadva – társadalmilag légtüres térbe kerülnek. Családjuk még (már) nincs, egymásra nehezen találhatnak, s ha igen, legtöbbször akkor is versenytársak lesznek, nem pedig partnerek. Visszafelé nem vezet az út, hiszen ha egyszer szakítottak vele, a tradicionális közösség vissza már nem fogadja őket. Ők pedig még nem tartanak ott, hogy úgy térjenek vissza eredeti közösségeikhez, mint azok szervezői, képviselői, irányítói. Ehhez segítségre van szükségük.

A roma/cigány középosztály fölfelé törekvése mutatja annak a politikának a fontosságát, amelyre ennek az új középosztálynak igazán szüksége van. A szegregáció ellen küzdő szakértők még mindig úgy tekintenek a hazai roma/cigány társadalomra, mint amely többé-kevésbé egységesen ki van szorítva a társadalomból, nyomorban él, ezért kell harcolni a jogaikért. Ez a társadalom azonban már korántsem egységes. Útjuk a közösségvesztésből és a bizonytalanságból egy új biztonság keresése felé vezet. Ebből a társadalmilag bizonytalan létből kitörni – minden bizonnyal ez a roma/cigány középosztály jövendő útja, ahogy két-három nemzedékkel előbb a paraszti létből emelkedett ki a népi értelmiség. Az elmúlt két évtizedben Magyarországon is megjelentek azok, akik a politizálás útjára léptek; keresték és egyre jobban megtanulják az eszméket és módszereket, amelyek a politizáláshoz kellenek. A jogvédelem és a polgárjogi aktivitás olyan szemléletmód és stratégia, amelyet elsajátítva mind markánsabban jelenhet meg itthon is az új, formálódó roma/cigány középosztály. Elismerjük, hogy ma ebből még csak kevés látszik, és azt a keveset, ami látszik, sem fogadja osztatlan siker a többségi társadalom részéről. Nem is mindig azonosítják egy új középosztály szárnypróbálgatásaival; inkább azokra gyanakodnak, akik az új középosztályosodás hátterében állnak, és akikre a politizálni akarók számíthatnak, támaszkodnak – akik fölkészítik őket. A polgárjogi aktivitás, amelynek esetét főntebb mutattuk be, jó példa erre is. Az amerikai polgárjogi mozgalomból szerzett minták alapján, az onnan szerzett törekvésekkel és eszközökkel olyanok lépnek színre, akikre a közvélemény (és az oktatáspolitikai) nem számított. Ha ők zavart akarnak kelteni, el kell szigetelni őket (kormányzati érvelés). Szerintünk azonban az elkerülhetetlen társadalmi átalakulás első jelei ezek: a roma/cigány társadalom átalakulásáért, amelyet – ahogy lenni szokott – a többségi társadalom indított el, és a többségi társadalomra támaszkodva tud, kínlódva, vergődve, nehézségek árán kibontakozni. A többségi társadalom intézményrendszerében – főként az iskolák és a munkahelyek, mellettük szakszervezetek, a vallási szervezetek és a lokális-regionális közösségek megannyi egyéb szerveződése –, amelyek befogadók tudnak lenni, ezzel segítve a roma/cigány prekariátust létbiztonsághoz és társadalmi elfogadottsághoz. Korábban egyes társadalomjobbítók a tradicionális roma/cigány közösségek szétzilálá-

sára törekedtek, ehhez rendszerint az iskolát és a rendszeres munkát ajánlva (különösen ha képzés szükséges hozzá). A mai befogadók szerint a közösségépítés a legfontosabb, amelyben a leszakadók és nyomorba süllyedtek maguk is közre tudnak működni.

A ma középfok- és felsőfokon tanuló, értelmiséginek készülő cigány fiatalok túlnyomó többsége pedagógusi, tanári támogatással jutott magasabb képzettségi szintekre. A külön tanári támogatás jelentőségét azért érdemes kiemelni, mivel – bár természetesnek lehet tekinteni, hogy a tanulók tanári támogatást kapnak – ezekben az esetekben nem csak erről van szó. A tanárok személyes elkötelezettsége tanítványaik mellett olyan eszköznek látszik, amely sikeresen képes átsegíteni a lemaradókat a nehézségeken.

Mit jelent ez a gyakorlatban? Az emlékek szerint tanítóik, tanáraik igyekeztek kapcsolatba kerülni a családjaikkal. Ez azért nagyon fontos, mert a korrigálandó hátrányok a családi nevelés olyan hiányosságaiából – itt csaknem mindig az alacsony vagy hiányzó iskolázottságnak van döntő szerepe – erednek, amelyek csak a kölcsönös bizalom kialakításával ellensúlyozhatók. Ha a pedagógus meggyőzi a családot, hogy a gyereknek így lesz jó, akkor a kapcsolat eredményes lesz. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat projektjével támogatott Tiszabőn és Tiszaburán fontosnak tartják, hogy a játszótérre, az óvodai, iskolai játszó programokra a szülőket, elsősorban az anyákat is meghívják. Így nemcsak megmarad, hanem erősödik a gyermek és a szülő kapcsolata, emellett megszületik a szülőben is a bizalom az oktatás iránt. Az inklúciónak ez az értelmezése áll talán legközelebb ahhoz, hogy kölcsönös befogadást, elfogadást érthessünk rajta.

A többségi társadalom említett közösségei azok, amelyek rendelkezésre állnak a cigányság fölemelkedéséhez azzal, hogy befogadják és fölemelik őket. Egy befogadó társadalom- és oktatáspolitikai kinevelési saját ellenzékét. A társadalmi béke megzavarása szükséges, hogy megteremtődjenek a törvényesség. A roma/cigány társadalom átalakulása magyarázza a befogadás és a jogvédelem, a befogadók és a jogvédők szembekerülését egymással. Holott közös célokra törekcszenek, miközben közös folyamatok hajtják őket: a roma/cigány társadalom modernizálódása.

Összefoglalás

A befogadás (inklúzió) eredetileg a szegénypolitika (szociálpolitika) szakkifejezése volt. Onnan terjedt át a társadalompolitikába és a pedagógiába (gyógypedagógia). A Liszaboni Egyezmény (2000) óta az Európai Unió hivatalos állásfoglalásaiban visszatérően szerepel mint törekvés a „társadalmi kohézió” erősítésére. A jogvédelem eredete visszanyúlik az 1960-as évtized amerikai polgárjogi mozgalmára. Tiszabő, Tiszabura és Gyöngyöspata esetének ismertetésével bemutatjuk a kétféle mozgalom hasonlóságait és különbségeit; összekapcsolva őket a roma/cigány oktatáspolitikai dilemmáival. A roma/cigány szegénység szükségessé teszi a befogadás politikáját. Ugyanakkor a szegénységből kiemelkedő roma/cigány középosztály köreiben erősödik a politizálás szándéka és a jogvédelem igénye.

IRODALOM

- BÁTKI M. (2011, ed.) *Jelenlét. Módszertanmesék a telepí munkáról*. Budapest, Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- EURLEX (2020) *Európa 2020*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aem0028> [Letöltve: 2020. 09. 08.]
- Európai Parlament (2007) *Lisszaboni Szerződés*. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hu/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-lisbon> [Letöltve: 2020. 09. 08.]
- Európai Unió (2020) *Roma integrációs és regionális politika*. https://ec.europa.eu/regional_policy/hu/policy/themes/social-inclusion/roma-inclusion/ [Letöltve: 2020. 09. 08.]
- FEISCHMIDT M. & SZOMBATI K. (2018) A szegénység kisajátítása és szimbolikus újrakerevezése: az „érdemtelenek” rasszizálása és az „érdemesek” etnicizálása. Gyöngyöspata tanulmányai. *Magyar Tudomány*, Vol. 179. No. 6. pp. 885–901.
- FORRAY R. K. (2005) Budapest cigány/roma lakosságának iskolázottsága és foglalkoztatottsága. *Educatio*, Vol. 14. No. 1. pp. 60–74.
- FORRAY R. K. (2015) Életutak a felsőoktatásban. *Romológia*, No. 3. pp. 35–45.
- FORRAY R. K. (2017a) Resilience and Disadvantage in Education – A Sociological View. *HERJ Hungarian Educational Research Journal*, Vol. 7. No. 1. pp. 112–120. DOI: 10.14413/herj.2017.01.09.
- FORRAY R. K. (2017b) Prekariátus és cigányság. In: KERÜLŐ J. & JENEI T. (eds) *Új kutatások a neveléstudományokban. Pedagógusképzés és az inklúzió*. Debrecen, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága. pp. 10–15.
- FORRAY R. K. (2020) Cigányiskola vagy vegyes iskola? *Új Pedagógiai Szemle*, Vol. 70. Nos 5–6. pp. 99–108.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2011) *Az iskola térben, időben*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2012) Equal Opportunity and National Identity: Roma Educational Policies in Eastern Europe. In: S. MAJHANOVIC et al. (eds) *Education, Dominance and Identity*. Rotterdam, Sense Publishers. pp. 34–35.
- FORRAY, R. K. & ÓHIDY, A. (2019) The Situation of Roma Women in Europe: Increasing Success in Education – Changing Roles in Family and Society. *HERJ Hungarian Educational Research Journal*, Vol. 9. No. 1. pp. 1–8. DOI: 10.1556/063.9.2019.1.1.
- FORRAY R. K. & VARGA A. (2011) *Inklúzió a felsőoktatásban*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK.
- KOZMA, T. (2018) Learning in Communities: The Essence of Protestantism. *HERJ Hungarian Educational Research Journal*, Vol. 7. (Supplement 2.) pp. 8–10. DOI: 10.14413/HERJ/7/Supplement 2
- KOZMA, T. & TÖZSÉR, Z. (2016) Education and Transition in Hungary: Policy and Research in the Process of Transformation, 1988–2004. *HERJ Hungarian Educational Research Journal*, Vol. 6. No. 2. pp. 22–39. DOI: 10.14413/HERJ.2016.02.03.
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat (2020) *Tiszabői Biztos Kezdet Gyerekház*. https://maltai.hu/efop-1_4_3-16-2017-00093 [Letöltve: 2020. 09. 08.]
- RÉTHY E. (2013) *Befogadás, méltányosság, az inkluzív pedagógia rendszere*. Pécs, Comenius Oktató és Kiadó Kft.
- SÁGI M. (2010) Kulturális szegmentáció: „mindenevők”, „válogatósök”, „egységűk” és „nélkülözők”. Az „omnivore” – „univore” modell alkalmazhatósága Magyarországon. In: KOLOSI T. & TÓTH ISTVÁN Gy. (eds) *Társadalmi riport*. Budapest, TARKI. pp. 288–311.

- Salamancai nyilatkozat (1994) *Salamancai nyilatkozat és cselekvési tervzet*. <http://www.rampa.eu/dokumentumok/nemzetkozi/salamancamagyar.pdf> [Letöltve: 2020. 09. 08.]
- STANDING, G. (2011) *The Precariat: The New Dangerous Class*. London, Bloomsbury Academic.
- VARGA A. (2014) Inkluzív szakkollégiumi közösség. *Iskolakultúra*, Vol. 24. No. 5. pp. 28–34.
2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról. <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/68657/119877/F778690014/HUN68657%20Hun.pdf> [Letöltve: 2020. 09. 08.]

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)